

อะไรจิต

พระอาจารย์สงบ มนฺตฺสฺนฺโต

ถาม-ตอบ ปัญหารธรรม วันที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๖๖

ณ วัดป่าสันติพุทธาราม (วัดป่าเขาแดงใหญ่) ต.หนองขาว อ.โพธาราม จ.ราชบุรี

ถาม : ข้อ ๒๘๖๙. เรื่อง “จิตแก้จิต”

กราบนมัสการหลวงพ่อดู หนูขอเรียนสอบถามคำถามดังนี้

๑. กราบขอคำอธิบายว่า จิตแก้จิต มีความหมายและวิธีการอย่างไร และผู้ที่แก้จิตตนเองได้นั้นก็คือนั่นคงเป็นปุถุชนที่มีความเห็นที่ตรงขึ้น และเข้าใจในหลักการวิธีปฏิบัติมากขึ้น หรือเปล่าเจ้าคะ

๒. ขณะที่พระอัญญาโกณฑัญญะท่านมีดวงตาเห็นธรรมว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งหลายทั้งหมดย่อมดับไปเป็นธรรมดา” ท่านพิจารณากาย เวทนา จิต หรือธรรมคะ

๓. จำเป็นหรือไม่คะว่า ถ้าละสักกายทิฐิ จะต้องพิจารณากายหรือเวทนาเท่านั้น หากพิจารณาจิตหรือธรรมารมณ์ จะละสักกายทิฐิได้หรือไม่เจ้าคะ

ตอบ : คำถามเนาะ มันแปลก คำถามมันย้อนแย้งในตัวของมันเอง คำถามถามมา ถามมาถ้าเป็นทางโลกนะ ว่าลองภูมิหรือเปล่า เพราะว่าคำถาม คำถามที่ ๑ คำถามที่ ๒ และคำถามที่ ๓ คำถามที่ ๓ มันก็แย้งกับ ๑ ๒ มันแย้งกันในตัวมันเอง

ถ้ามันขัดมันแย้งในตัวของมันเอง ผู้ถามสับสน สับสนและไม่มีทางออก แต่เพียงแต่จับประเด็น จับใจความเวลาเราอธิบายธรรมะ แล้วก็เอาคำอธิบายของเรากลับมาถามเรา เพราะความสับสน ขัดแย้ง ยอกย้อน ไม่เข้าใจ ไม่รู้เรื่อง ภาวนาไม่เป็นแบบนั้น คนไม่เป็นมันก็คือไม่เป็น สับสน ขัดแย้ง ยอกย้อน

ธรรมชาติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่มีขัดไม่มีแย้งกัน แต่เวลาขึ้นบทใด เทวเม
ภิกขเว สอนภิกษุ สอนภิกษุหรือสอนใคร แล้วคำสั่งสอนพูดเรื่องอะไร พอมันเรื่องอะไร เห็นไหม
อนุพุทฺธิกา เรื่องปุณฺณ เรื่องคนทั่วไป ก็พูดถึงเรื่องศรัทธาความเชื่อ

ถ้าคนที่มีศรัทธามีความเชื่อ พระประพจน์ปฏิบัติไปแล้วได้บุคคลที่ ๑ บุคคลที่ ๒ แล้ว
เวลาไปหาท่าน ท่านก็พูดถึงเรื่องบุคคลที่ ๓ ถ้าบุคคลที่ ๓ ผ่านแล้ว ท่านพูดถึงบุคคลที่ ๔ แล้ว
บุคคลที่ ๑ ๒ ๓ ๔ เวลามันเป็น มันเป็นอย่างไรวะ

นี่พูดถึงว่า ถ้ามันชัดเจนถูกต้องชอบธรรม ไม่มีขัดและไม่มีแย้งกัน มันจะไปแนวทาง
เดียวกัน ธรรมชาติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่มีขัดไม่มีแย้งกัน ถ้ามีขัดมีแย้งกัน มัน
ต้องมีผู้ที่ผิดพลาดแน่นอน

นี่เหมือนกัน คำถามมันถามมา มันขัดแย้งในตัวมันเอง

๑. แก่จิต วิธี ความหมายอย่างไรคะ และผู้ที่แก่มากจนตัวเองได้นั้นยังเป็นปุณฺณอยู่หรือ
เจ้าคะ

จะบอกว่ามันไร้สาระ มันไร้สาระแบบผู้ที่ภาวนาไม่เป็น เวลามันฟังธรรมะแล้วมันก็
สับสน สับสน จับต้นชนปลายไม่ได้ ฟังไม่ได้ศัพท์ก็จับไปกระเดียด ฟังไม่ได้ศัพท์ จับไป
กระเดียด แล้วก็วนวายเป็นหม่นนะ ธรรมะนี้ธรรมะได้แย้งกันไปเรื่อย

แก่จิตๆ แก่อย่างไรเจ้าคะ

เอ็งเห็นจิตหรือ จิตมันเป็นอย่างไร สีขาวหรือสีดำ ตัวมันผอมหรือตัวมันอ้วน ไม่รู้จัก
ความไม่รู้จัก เพราะไม่รู้จัก เวลาพูดถึงแล้วมันเลยสับสนไป

แต่เวลาธรรมะขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่นท่าน
ประพจน์ปฏิบัติแล้ว ท่านไม่ต้องไปสับสนไปขัดแย้งกับใครทั้งสิ้น ให้ทำความเข้าใจเข้ามา
ทำความเข้าใจเข้ามา

ใครทำความสงบของใจได้ คือทำสมาธิได้ ทำสมาธิได้ จะยกขึ้นวิปัสสนาได้ หรือไม่ได้ ถ้ายกขึ้นสู่ไม่ได้ พระกรรมฐานตายอยู่แค่นี้ พระกรรมฐานที่ทำๆ กันอยู่ตายแค่นี้ เพราะภาวนาไม่เป็น

เพราะภาวนาเป็นมันจะรู้เลย สมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน

สมถกรรมฐานคือสมาธิ ถ้าสมาธิ สุขอื่นใดเท่ากับจิตสงบไม่มี แล้วผู้ที่อ่อน ด้อย อ่อนด้อยอำนาจวาสนา ก็คิดว่าความสงบนั้นเป็นนิพพานๆ แล้วก็ติดกันอยู่นั่นละ แล้วก็ หันซ้ายหันขวา เหลียวซ้ายแลขวา ไม่มีอะไรเป็นขึ้นเป็นอันเลย เพราะไม่มีบุคคล ๔ คู่ คู่ที่ ๑ คู่ที่ ๒ คู่ที่ ๓ คู่ที่ ๔

เวลาบุคคลคู่ที่ ๑ สมุจเฉทปหาน ขณะจิตคือนิโรธดับทุกข์ จบ บุคคลคู่ที่ ๑ บุคคลคู่ที่ ๒ คู่ที่ ๓ คู่ที่ ๔ มันสมบุรณ์แบบของมันในตัวของมัน แล้วสมบุรณ์แบบในตัวของมัน ผู้แสดงธรรม เห็นไหม ผู้ที่อยู่ทีบุคคลคู่ที่ ๑ ไง

พระอานนท์เป็นพระโสดาบัน เวลาธรรมและวินัยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไง ภิกษุณี เมื่อก่อนภิกษุณีออกเที่ยวธุดงค์วิเวกไป แล้วก็ไปโดนพวกเดียรฉัตรทำการข่มขืน ทำ การต่างๆ ร้อยแปด

ธรรมะขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเลยบัญญัติว่า ภิกษุณีต้องจำพรรษาอยู่ใน ร่มเงาการดูแลของภิกษุ ของภิกษุสงฆ์ แล้วภิกษุสงฆ์แล้ว ภิกษุณีจำพรรษาแล้ว ถึงคราวอุโบสถ พระต้องไปแสดงธรรม ต้องไปเทศนาว่าการภิกษุณี

ภิกษุณีบวชมา ๑๐๐ ปีก็จะอบรมสั่งสอน คือเทศน์แบบพระภิกษุไม่ได้ พระภิกษুবวช แม้แต่วันเดียว พระภิกษุณีบวชมา ๑๐๐ พรรษา ก็เทศน์อบรมสั่งสอนพระภิกษุไม่ได้ แล้ว พระภิกษุต้องไปเทศนาว่าการภิกษุณีไ้

ถึงเวลาเวรของพระอานนท์ไ้ พระอานนท์ต้องไปเทศน์สั่งสอนภิกษุณี พระอานนท์รู้ เพราะพระอานนท์เป็นพระโสดาบัน บุคคลคู่ที่ ๑ ว่าภิกษุณีที่จำพรรษาอยู่นั้นมีภิกษุณีที่เป็น พระอรหันต์ เขารู้ได้รู้ฟุ้งไ้ พระอานนท์ไม่ไป

พระอานนทนะ เวลาถึงเวรพระอานนท์ พระอานนท์ไปอาราธนาพระกัสสปะไปแสดงแทน เพราะพระกัสสปะเป็นพระอรหันต์ พระอรหันต์รู้เท่าทันอารมณ์ของพระอรหันต์ด้วยกันจึงรู้จักบุคคลคู่ที่ ๑ บุคคลคู่ที่ ๒ บุคคลคู่ที่ ๓ บุคคลคู่ที่ ๔ ไง เทศนาว่าการไปอยู่ในระดับไหน หัวใจของบุคคลที่ภาวนาเป็นเขารู้ของเขา เขาเห็นได้เห็นพวงหมดนะ

พระอานนท์เป็นพระโสดาบัน ไม่กล้าไปนะ ถึงเวลาเวรของพระอานนท์จะนิมนต์พระกัสสปะไปแทน เขารู้เช่นเห็นชาติ เขารู้ได้รู้พวง ผู้ภาวนาเป็นเขาเป็นหมดนะ

ฉะนั้น เวลาหลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่นให้ทำความสงบของใจเข้ามาก่อน เห็นไหม

ไ้ที่ว่า “จิตแก่ยากนัก ผู้เฒ่าจะแก่วะ”

นี่เป็นคำของหลวงปู่มั่น แล้วเราก็จำขีปากของท่านมา

วิธีการแก้จิต แก่จิตแก่ยากนะ แก่จิตแก่ยากนะ

แล้วแก้จิตแก้อะไร แก่อารมณ์ ไม่มีจิตหรรอก ปุณฺชนคนหนาทำสมาธิไม่เป็น ได้แค่อารมณ์ความรู้สึก แล้วก็เข้าใจอารมณ์ความรู้สึกนี้เป็นจิต แล้วก็ใคร่ครวญกันที่อารมณ์ความรู้สึกนี้ เป็นตรรกะ เป็นการโต้แย้งของสังคม แล้วสังคมก็มัวเมาอยู่กับความรู้สึกกันอย่างนี้

แล้วสิ่งที่คำถาม “แก้จิตแก้อย่างไรเจ้าคะ”

มันก็คือเอาจากที่เราเทศน์นี้แหละกลับมาถามเรา

มันจะแก้อะไร อะไรคือจิต ไม่รู้จักจิตแล้วจะมาแก้จิต

“วิธีการแก้จิตคือแก้ตนเองได้แล้วยังเป็นปุณฺชนอยู่ใช่ไหมเจ้าคะ”

มันพองตัวมันเองอยู่แล้ว ขึ้นศาล เอกสารมันขัดแย้งกัน เขาไม่รับพองหรรอก เอกสารเท็จแจ้งความเท็จ ภาวนาเป็นเท็จ อารมณ์เป็นเท็จ

แก้จิตแก้ที่ไหน จิตคืออะไร อะไรคือจิต จับต้นชนปลายไม่เป็นหรรอก

สัมมาสมาธิ เออ! รู้จักจิต สมาธิเป็นแบบนี้แหละ นี่คือตัวจิตเดิมแท้ จิตแท้ๆ เป็นแบบนี้ ถ้าเป็นแบบนี้ ถ้ามีอำนาจสมาธิมันก็ไม่หลงไหลไปไหน

ถ้าไม่มีอำนาจสมาธิมันก็ไม่หลงไหลไปเลย อารมณ์หนึ่งก็ว่าโสดาบัน อารมณ์ที่สองก็ สกิทาคามี อารมณ์ที่สามอนาคามี อารมณ์ที่สี่พระอรหันต์ ว่างเปล่า ไม่มีอะไรเลย ไม่มีอะไรเลย ก็ธรรมะมีอยู่โดยดั้งเดิมไง ของมันมีอยู่แล้วต้องไปถามอะไร ก็มันมีอยู่แล้ว เข้าไปก็ชนไปเลย

ไร้สาระ มันเป็นโง่ทวนที่พูดคุยกันในสังคมชาวพุทธ แล้วก็เรื่องของเขา สังคมคุยกัน มัน ก็คุยกันเรื่องธมฺมสากจุฉาใจ ได้แย้งกันแล้วได้ประโยชน์อะไร ไม่เห็นมีประโยชน์อะไรเลย

เวลาครูบาอาจารย์ที่ท่านภาวนาเป็น ท่านฟังแล้วท่านก็เฉยๆ แต่ในใจมันสังเวช มันสลด และสังเวชกับความรู้ความเห็นของสังคม แต่สังคมมีวิวัฒนาการจะเท่านั้น จะไปให้คนคิดเหมือนเรามีเจตนาให้เหมือนเรา ถ้าคนนั้นคิด คนนั้นไม่ฉลาด คนนั้นก็ทุกข์เปล่าๆ คือไม่ต่างหากไป

ผู้ที่ฉลาดเขารู้แล้ว เขารู้แล้วว่าแก่นของกิเลสมันมั่นคงแน่นหนาขนาดไหน แล้วเวลาคนที่ จะมาประพฤติปฏิบัติ ฉาบฉวย ไฟไหม้ฟาง ทำพอเป็นพิธี แล้วก็

“แก้จิตคือผู้รู้จิตตัวเองแล้ว แก้แล้วเป็นปุณฺณไซ้ใหม่เจ้าคะ”

มันจะไปแก้อะไรละ อันนี้มันเข้าทรงทรงเจ้า พวง! ลูกข้างหายแล้ว หายเลย อารมณ์ ชั่วคราว ไร้สาระ มันเป็นเรื่องไร้สาระ

“แก้จิตแก้ยากนะ ผู้เฒ่าจะแก้อะ”

ผู้เฒ่าคือหลวงปู่มัน ผู้เฒ่าท่านสังเวชกับพระกรรมฐานที่ออกประพฤติปฏิบัติ แล้วจับ ต้นชนปลายไม่ได้ แล้วเวลาหลงไหลไปแล้ว

“ผู้เฒ่าจะแก้อะ ผู้เฒ่าตายไปแล้ว คนแก้จิตหายากนะ”

ท่านปลุกเร้า ท่านปลุกกระตุ้นให้พระกรรมฐานที่พยายามจะต่อสู้กับกิเลสต้นหาความ ทะยานอยากของตน ให้รีบเร่ง ให้ชวนชวาย เพราะมีหลวงปู่มันเป็นประธานสงฆ์อยู่ เพราะมี หลวงปู่มันท่านจะแก้จิตให้เราได้

“แก้จิตแก้ยากนะ แก้จิตยากนะ ผู้เฒ่าจะแก้วะ หมู่คณะให้ภาวนามา ภาวนามา ผู้เฒ่าจะแก้นะ ผู้เฒ่าตายไปแล้ว คนแก้หายากนะ ถ้าผู้เฒ่าตายไปแล้ว คนแก้จะหาที่ไหน”

แล้วนี่แก้อะไรละ แก้อารมณ์ไง ถ้าคิดฟุ้งโทษเขา คิดทำร้ายเขา พอเท่าทันความคิดตน มันก็วางความคิดได้ นี่แก้จิตหรือ อารมณ์มีทั้งนั้นนะ อารมณ์ที่มันอาฆาตเขา อารมณ์ที่อิจฉาเขา อารมณ์ที่จะไปทำร้ายเขา มันเป็นเวรเป็นกรรม มโนกรรมทั้งสิ้น

แล้วตริกในธรรมะพระพุทธเจ้า บอกมันเป็นเวรเป็นกรรมขึ้นมา ก็มีศรัทธามีความเชื่อขึ้นมา มันก็ปล่อยวางอารมณ์นี้ได้ พอปล่อยอารมณ์นี้ได้ มันคิดได้ไง โดยจิตสำนึกมันคิดได้ นี่อารมณ์ทั้งนั้นนะ แก่ตรงไหน เอ็งเห็นจิตเอ็งหรือยัง เอ็งรู้จักสมาธิหรือเปล่า

จิตเห็นจิตเป็นมรรค

จิตตัวเองก็เฝ้ารู้จัก สมาธิก็หลอกกันไปหลอกกันมา

คนที่รู้จักจิตตัวเอง รู้จักสมาธิตัวเอง รู้เลยว่าคนภาวนาเป็นสมาธิ ไม่เป็นสมาธิ อ้าปากพูดก็รู้ ถ้าเป็นสมาธิแล้วติดสมาธิก็จบ ถ้าเป็นสมาธิแล้วก็พยายามยกขึ้นสูวิปัสสนาให้ได้ ถ้ายกขึ้นสูวิปัสสนาได้ นั่นแหละจะแก้จิต เพราะจิตเป็นสัมมาสมาธิคือตัวจิต

แล้วตัวเองแก้ตัวเองไม่ได้ ตัวเองหาตัวเองไม่ได้

ครูบาอาจารย์ท่านมีอุปายสอนวิธีการให้ได้ ถ้าเห็น จิตเห็นจิตเป็นมรรค

นี่มันไม่เห็นใจ คิดเท่าไรก็ไม่รู้ ความคิดทั้งหมดเป็นสมุทัย ผลของความคิดเป็นทุกข์ อารมณ์ความรู้สึกทั้งหมดเป็นสมุทัย เพราะมันมีกิเลส มันทำสมาธิไม่เป็น

“คิดเท่าไรไม่รู้ ต้องหยุดคิด”

หยุดคิดนั่นแหละคือสมาธิ

“ผลของการหยุดคิดก็ต้องใช้ความคิด”

คนภาวนาเป็นนะ พูดถูกหมดนะ แต่พวกจับต้นชนปลายไม่ได้ พวกสับสน พวกชักหน้าไม่ถึงหลัง เอาหลังเป็นหน้า เอาหน้าเป็นหลัง ตันคด ปลายคด คดในข้อ งอในกระดูก

แก้จิตคะ แก้จิต

จิตอะไร อะไรคือจิต

นี่ไง คำถาม “๒. ขณะที่พระอัญญาโกณฑัญญะท่านมีดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งหลายทั้งปวงต้องดับไปเป็นธรรมดา ท่านพิจารณาเวทนา กาย จิต หรือธรรมเจ้าคะ”

ต้องย้อนไปอีก ๒,๐๐๐ ปี ต้องย้อนไปอีก ๒,๐๐๐ กว่าปี ไปถามพระอัญญาโกณฑัญญะ พิจารณาอย่างไรละ ๒,๐๐๐ กว่าปี ๒๕๖๖ ปีแล้ว แล้วใครจะไปถามพระอัญญาโกณฑัญญะละ

ไฉนมันถามยกย้อน

เพราะเราจะยืนยัน เราจะยืนยัน เพราะในเทศน์ของเราส่วนใหญ่แล้วจะยืนยัน พระอัญญาโกณฑัญญะๆ เรายืนยันเพราะพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นพระโสดาบันตอนที่มีดวงตาเห็นธรรม นั่นบุคคลที่ ๑

ถ้าบุคคลผู้ที่ ๑ มันมีกิจจญาณ สัจจญาณ มันมีวงรอบ ๑๒ ถึงจะเป็นพระโสดาบัน พระโสดาบันมันมีคุณธรรม มีรูปสมบัติอย่างไร แล้วพระโสดาบันมันจะเริ่มต้นอย่างไร เราเป็นการยืนยันต่างหาก

แล้วนี่ย้อนกลับมาว่า พระอัญญาโกณฑัญญะมีดวงตาเห็นธรรม พิจารณาเป็นกาย เป็นเวทนา เป็นจิต เป็นธรรมเจ้าคะ

คนภาวนาเป็นนะ มันไม่เป็นประเด็นเลย มันไม่มีประเด็น หลวงปู่มั่น หลวงตาพระมหาบัว ท่านสอนตลอด พิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ถ้ารู้อย่างหนึ่งมันทะลุทั้ง ๔ อย่าง เพราะมันแก้สงสัยอันเดียว มันหายสงสัยทั้งหมด

แล้วมันจะอันไหนละ มันไม่เป็นประเด็นไฉน

แต่นี้มันเป็นประเด็น พิจารณากายกับพิจารณาเวทนาว่าเหมือนกัน พิจารณาจิตกับพิจารณาธรรมก็ไม่เหมือนกัน พิจารณาธรรมก็เป็นอย่างหนึ่ง พิจารณาจิตก็อย่างหนึ่ง

ให้พวกยกย่อน คดในข้อ งอในกระดูก

ภาวนาไม่เป็นก็ส่วนไม่เป็น แต่ไฉ่เรื่องคำถามนี้ คำถามมันสับสนไง มันสับสน มันยกย่อน แล้วไม่เข้าใจ

เราจะบอกว่า หลวงตาท่านพูด คนถามก็ถามไม่เป็นนะ คือคำถามมันไม่เป็นประเด็น มันไม่เป็นธรรมะ มันเป็นความสงสัย มันเป็นความกังวลเฉยๆ มันเป็นความวิตกกังวล สับสน แล้วก็จะถามให้เข้าใจใจ ก็แก้ในอารมณ์ตัวใจ

แล้วพระอัญญาโกณฑัญญะจะพิจารณากาย พิจารณาเวทนา พิจารณาจิต หรือพิจารณาธรรมละ

จะกลับไปถามพระอัญญาโกณฑัญญะใช่ไหม พระอัญญาโกณฑัญญะภาวนาถูกหรือภาวนาผิดใจ

ถ้าพระอัญญาโกณฑัญญะ เพราะมันเป็นการยืนยันโดยวิทยาศาสตร์ โดยหลักการในพระพุทธศาสนา เวลาจะยืนยันเพื่อความถูกต้องชอบธรรม มันก็ต้องยืนยันโดยความถูกต้องชอบธรรม บุคคลและเหตุการณ์ มันเป็นจริงตามเหตุการณ์นั้น

ไม่ใช่ว่าจะมาบอกว่า ธรรมะมันมีอยู่โดยดั้งเดิม ไม่ต้องทำอะไรเลยมันมีอยู่แล้ว ไม่ต้องดิ้นรน ไม่ต้องขวนขวาย ไม่ต้องทำอะไรเลย มันจะวิ่งมาชนเราเลยธรรมะ

ลูกข้างใจ เป่าพวงเดี๋ยวยลายเลย มันเรื่องไร้สาระ

“๓. จำเป็นหรือไม่คะว่า ละสังกกายทิฏฐิแล้วจะต้องพิจารณากาย เวทนาเท่านั้น หากพิจารณาจิต พิจารณาธรรม จะละสังกกายทิฏฐิได้หรือไม่เจ้าคะ”

นี่มันเป็นเรื่องการสับสนนะ

จะบอกว่า เวลาหลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่น ครูบาอาจารย์ท่านเทศน์ว่ากรรมไ้หมดแล้ว ผู้ที่จะประพฤติปฏิบัติขึ้นมาหกล้มก้มกราบมาตลอด หัวทก้นขวิดมา การกระทำมันยากแสนยาก ผู้ที่มีอำนาจวาสนาหรือไม่มีอำนาจวาสนา

ถ้าไม่มีอำนาจวาสนา เริ่มต้นจับต้นชนปลายไม่ได้หรอก

การจับต้นชนปลายได้ เริ่มต้น เวลาหลวงตาพระมหาบัวท่านพูดไป เวลาประพฤติปฏิบัติ ยาก ยากอยู่คราวแรกนี่ คราวแรกคือบุคคลที่ทำงานไม่เป็น ทำงานไม่เป็น พยายามฝึกงานๆ ถ้า ฝึกงานได้ ทำงานเป็นแล้ว มันจะก้าวหน้าต่อไปของมันไป

นี่เหมือนกัน การจะประพฤติปฏิบัติให้เข้าสู่ธรรมๆ มันเป็นโลกกับธรรมไป โลกคือกิเลส โลกคือทิฐิมานะ โลกคือความเห็นแก่ตัว โลกคือเข้าข้างตัวเอง โลกคือความสงสัย โลกทั้งนั้น

ถ้ามันเข้าสู่ธรรมๆ เข้าสู่ธรรมคือศีล สมาธิ ปัญญา ศีลคือความปกติของใจ สมาธิคือ ความสุขสงบ เวลาเกิดปัญญาขึ้นมามันรู้ของมันชัดเจน ชัดเจนว่า ภาวนามยปัญญา ปัญญา เกิดจากการภาวนา ไม่ใช่สุตมยปัญญา ไม่ใช่จินตมยปัญญา ไม่ใช่จินตนาการ ไม่ใช่ตรรกะ ไม่ใช่ใดๆทั้งสิ้น ถ้ามันเป็นจริงนะ

ถ้ามันเป็นจริงมันก็เข้าสู่ ธมฺมสากัจฉา เอตมฺมมฺกฺลมุตฺตมํ

ฉะนั้น สิ่งที่ว่าตัวเองจะพิจารณาก็เรื่องหนึ่ง ถ้าไม่ได้พิจารณาก็เป็นเรื่องความสงสัย ถ้ามามากวนสันเท้า

แต่ถ้ามันเป็นความจริงนะ มันก็เป็นการสับสนของตน แล้วความสับสนอย่างนี้มันไม่ควร สับสนใดๆทั้งสิ้น เพราะหลวงตาท่านเทศน์อยู่ทุกวัน ๑๐๓.๒๕ พิจารณากายก็ได้ พิจารณา เวทนาก็ได้ พิจารณาจิต พิจารณาธรรมก็ได้

คำว่า “ก็ได้ๆ” อะไรก็ได้ เพราะคนภาวนาเป็นเขารู้

จริตนิสัยของคน คนภาคอีสานชอบกินส้มตำ คนภาคเหนือชอบกินแคบหมูกับน้ำพริก อ่อง คนใต้กินน้ำบูดู คนภาคกลางชอบกินต้มยำกุ้ง ต้มยำกุ้ง เพราะแม่น้ำเจ้าพระยา กุ้งมัน เยอะ พื้นฐานของภูมิภาคก็ต่างกัน จริตนิสัยก็ต่างกัน

คนที่เขาภาวนาเป็นเขารู้ จริตนิสัยการพิจารณากาย พิจารณาเวทนา พิจารณาจิต พิจารณาธรรม แล้วแต่จริตนิสัยของคน เพราะจริตนิสัยของคนก็โรคภัยไข้เจ็บ

โรคภัยไข้เจ็บ ถ้ารักษาตามโรคภัยไข้เจ็บนั้น โรคนั้นก็หาย โรคภัยไข้เจ็บ ไปหมอ พาดิษย์ มันวินิจฉัยไปยอกย้อนอยู่อย่างนั้นนะ เอาตั้งค้ก่อน เอาตั้งค้จนหมดกระเป๋แล้วมัน ค่อยบอกว่าทนายแดงก็หาย ไม่ต้องรักษาก็หาย

นี่มันเรื่องสับสน เรื่องยอกย้อน

ละสักกายทิฐิคือสัจจะความจริง สังโยชน์ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ถ้า สักกายทิฐิ ทิฐิความเห็นผิด ทิฐิ สัมมาทิฐิ มิจฉาทิฐิ

แม้แต่ทิฐิ เวลาสังโยชน์มันขาด โอ้โฮ! มหัศจรรย์ใจของตน สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น คือ เกิดขึ้นในใจของพระอัญญาโกณฑัญญะนี่ไง

เราเย็นย่นทุกวัน ที่เราเทศน์แล้วเราเย็นย่นพระอัญญาโกณฑัญญะ เพราะต้องการให้เห็น ว่า ถ้าเป็นผู้ที่ภาวนาเป็น เขาภาวนากันอย่างนี้

หลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่นท่านสอนอย่างนี้ ลูกศิษย์ลูกหาเพชรน้ำหนึ่งของท่าน เวลาบรรลु ธรรม รู้ธรรมขึ้นมา รู้จริงๆ เห็นจริงๆ เป็นความจริงที่หลวงปู่มั่นท่านอุทาน เวลาหลวงตาพระ มหาวัฒน์ท่านไปรายงานผลของการพิจารณาเวทนาไป

“เออ! มันต้องอย่างนี้สิ”

เห็นไหม แก่จิตไป

หลวงปู่มั่นท่านเป็นพระอรหันต์ เวลาหลวงตาท่านไปรายงานผลของคู่ที่ ๑

“เออ! มันต้องอย่างนี้สิ”

เวลาพระอัญญาโกณฑัญญะพิจารณา สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งหลายทั้ง ปวงถ้าดับไป

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า “เออ! พระอัญญาโกณฑัญญะรู้แล้วหนอ พระอัญญา โกณฑัญญะรู้แล้วหนอ”

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเปล่งอุทานเลย มันภูมิใจ มันดีใจ มันมีพยานใจ ผู้รู้จริง เห็นจริงใจ แล้วไม่ถามมาสอบสวนอย่างนี้ แล้วไม่ต้องถามด้วย มันจริงด้วยกัน มันจริงด้วยกันมันก็จบไป

เห็นไหม ละสักกายทิฏฐิ ละให้จริงๆ นะ อย่าละที่กระดาศ อย่าละที่ลายเซ็น อย่าละที่ปาก เวลามันละที่ใจ บุคคลคู่ที่ ๑ อุดมสมบูรณ์ในใจดวงนั้น แล้วไม่กะล่อน ปลิ้นปล้อนไม่ได้ วิจิกิจาใจ ลูบคลำไม่ได้ เพราะตัวมันละหมดแล้ว มันจะลูบๆ คลำๆ ทำให้เห็นผิดก็ไม่ได้ ทำเช่ๆ ซ่าๆ ว่าไม่รู้ก็ไม่ใช่

ถ้ามันละได้จริงใจ มันไม่เช่ๆ ซ่าๆ แล้วชุ่มๆ ซ่ามๆ ทำนุ่นผิด ทำนี่ผิด ไม่มี สักกายทิฏฐิ วิจิกิจา สีสัปปตปราคาส ไม่ลูบไม่คลำตามความเป็นจริง เห็นไหม แก้วจิต จิตเห็นจิตเป็นมรรค

ฉะนั้น ถ้ามันไม่เห็นจิต มันอารมณ์ความรู้สึก มีแต่ความคิด

“อันนั้นเป็นความคิด ของเราเป็นปัญญา”

มันก็ความคิดทั้งนั้นนะ

มันมีสมาธิ ไม่มีสมาธิต่างหาก ถ้ามีสมาธิแล้วถ้ายกขึ้นสู่วิปัสสนาไม่เป็น ก็ติดสมาธินั่นแหละ

“มันมีอยู่โดยดั้งเดิม”

มีอยู่เพราะไม่ต้องทำอะไร คำพูดมันฟ้องหมดนะ มีอยู่โดยดั้งเดิม ไม่ขยับ ไม่ทำอะไรเลย ไม่ทำอะไรเลยมันจะได้อะไร แล้วถ้าทำมันทำผิดละ ทำผิดก็ไม่ได้ ทำผิด ทำไม่เป็น ทำไม่ถูก ไม่ได้ทั้งนั้น

ทำต้องให้ถูกต้องด้วย สัมมาทิฏฐิ ถูกต้องชอบธรรม แล้วถูกต้องชอบธรรม ครูบาอาจารย์ที่ท่านตรวจสอบกัน ตรวจสอบกันอย่างนี้ไง ท่านถึงถามปัญหากันอยู่นี้ไง

“แล้วไม่ต้องมีขณะก็ได้”

ไอ้โฮ! มันสองชั้น สามชั้นนะ เพราะว่าครูบาอาจารย์ไม่มีชนะ ไม่มีชนะคือไม่มีสมุจเฉท ไม่มีสมุจเฉทมันไม่มีนิโรธ ไม่มีนิโรธมันไม่ดับทุกข์ มันไม่อยู่ในอริยสัจ

“พวกเราไม่มีก็ได้”

ก็พวกเปรตไง

“พวกเราไม่ต้องมีก็ได้”

ไอ้โฮ! มันฟังแล้วมันหยาบมาก ตัวเองผิดพลาดขนาดไหนยังป้องกันตัวเองนะ โจรมัน ปล้นแล้ว มันทำลายเขาแล้วนะ มันยังบอกว่ามันเป็นพระอรหันต์นะ นั่นนะสังคมาของเขา สังคมไทย สังคมชาวพุทธ

แล้วเวลาครูบาอาจารย์ท่านสวดสังเวช ท่านทั้งสวด ทั้งสังเวช ทั้งธรรมสังเวช สังเวชถึงความรู้ความเห็น สังเวชถึงกิเลสมันครอบงำหัวใจของผู้ปฏิบัติ จบ

ถาม : ข้อ ๒๘๗๐. เรื่อง “ท่อนแขน”

กราบนมัสการหลวงพ่อบุญ ขอความเมตตาหลวงพ่อบุญให้คำแนะนำในเรื่องปฏิบัติด้วยนะคะ

มีอยู่วันหนึ่งลูกฟังธรรมและพยายามทำจิตให้สงบ จากนั้นในขณะที่นั่งอยู่ ลูกมองมือแขนขวาของตัวเอง แล้วรู้สึกว่ามันไม่ใช่มือของเรา เป็นเหมือนท่อนอะไรสักท่อนหนึ่ง แต่ตอนมองหัวเข่าทั้งสองข้างที่อยู่ใต้มือ ก็รู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งตามร่างกายปกติ

หลังจากนั้นลูกก็กลับมามองที่มืออีกครั้ง แล้วลองนึกพุทโธฯ ได้สักพักแป๊บหนึ่งไม่ถึง ๓๐ วินาที ก็มีความรู้สึกเหมือนเดิมว่ามือกับแขนเป็นส่วนหนึ่งของร่างกายค่ะ เลยอยากจะขอความกรุณาหลวงพ่อบุญช่วยแนะนำเรื่องการปฏิบัติต่อด้วยเจ้าค่ะ

และลูกขอเล่าเหตุการณ์ในอดีตคล้ายกันนี้ค่ะ

คือเมื่อหลายปีก่อนลูกกำลังหิวหมม แล้วรู้สึกว่าแขนที่เคลื่อนไหวมันไม่ใช่ส่วนหนึ่งของร่างกายเรา คือรู้สึกว่ามีอะไรไหวๆ แต่เหมือนมันไม่ใช่ส่วนหนึ่งของเรา เหมือนกับเคลื่อนไหวของมันไปเฉยๆ เจ้าค่ะ เป็นเหตุการณ์คล้ายๆ กันที่เคยเกิดคราวที่แล้วเจ้าค่ะ ขอบพระคุณ

ตอบ : ความรู้สึกของพวกเรา คนที่มีวาสนา ไม่มีวาสนานะ เวลาเขามองเหตุการณ์ใดๆ แล้วเขาสดดั่งवेशไ

เวลาคนมีสติปัญญา เขามองเหตุการณ์ถึงสังคม สังคมเขามีวิกฤติต่างๆ มองแล้วมัน สะเทือนใจ แต่บุคคลบางคนเขามองแล้วเขาปกติ เขาเฉยๆ บางคนเขามองแล้วเขาสมน้ำหน้า เขามองด้วยทิวภูมิมานะของแต่ละบุคคลมันไม่เหมือนกัน

นี่พูดถึงอำนาจวาสนานะ แล้วไม่ใช่บุคคลคนอื่นด้วย บุคคลคนเดียว แม้แต่ตัวของเรา บางทีอารมณ์เราดีๆ หรือบุญกุศลของเรามันเต็มเปี่ยม มันมองอะไรเป็นธรรมไปหมดนะ ถ้าวัน ไหนเวลาจิตใจเราแห้งแล้ง จิตใจเรามันทุกข์มันยาก มันมองอะไรมันขัดอกขัดใจไปหมดนะ แม้แต่หัวใจของเราคนเดียว ในเหตุการณ์แต่ละเหตุการณ์มันยังแตกต่างกันไปเลย

นี่ก็เหมือนกัน ที่นี้เวลาเรามาฝึกหัดนั่งสมาธิภาวนา เวลาจิต เวลาพุทโธ จิตมันมองไป ที่ท่อนแขนของตน ว่าท่อนแขนนี้ไม่ใช่ของเรา แต่เวลามองให้ลึกลงไป เพราะท่อนแขน ฝ่ามือ มันวางอยู่บนหัวเข่า มันวางอยู่บนตัก พอมองไปที่หัวเข่า ทำไมหัวเข่าเป็นของเราล่ะ ทำไมมือ ไม่เป็นของเราล่ะ เวลามองไปแล้ว มองกลับไปกลับมา อ้อ! มันก็เป็นเราทั้งหมดนั่นแหละ

เพราะมันเป็นของเราอยู่โดยวิทยาศาสตร์ โดยสัจจะ โดยความเป็นจริง จริงตามสมมุติ ร่างกายเป็นของเราจริงๆ เป็นของของเราโดยสมมุติ สมมุติคือชาตินี้ แต่มันไม่เป็นของเราเป็น ความจริงตลอดไป เพราะเราสร้างร่างกายของเรา อวัยวะสิ่งใดไม่ได้สักอย่างหนึ่ง เวลามันชำรุด เสียหาย เราก็ต้องซ่อมแซมหรือเปลี่ยนแปลงมัน นี่ไง มันจริง มันจริงตามสมมุติ มันเป็นของเรา จริงๆ ตามวิทยาศาสตร์ ตามสมมุติ

แต่ถ้าเป็นความจริงในพระพุทธศาสนา นิพพาน อนันตกาล นี่ไง ไม่มีกาลไม่มีเวลา ไม่มี การเคลื่อนไหวและไม่มีการเคลื่อนไหว นี่ของจริงแท้ใจ แต่ของจริงของเรามันอยู่ที่กาลเวลา ผลไม้ ออกแล้วก็สุก แล้วก็หลุดจากขั้ว มันไม่มีอยู่จริงหรือ มี แต่มันอยู่ตามฤดูกาลของมัน เห็นไหม

นี่ก็เหมือนกัน หัวใจของเรา หัวใจของเราเป็นนามธรรม แล้วมันก็เกิดตาย เกิดตายมา มากมาย ความรู้สึกนึกคิดของคน นี่อำนาจวาสนา อำนาจวาสนาของคนมันแตกต่างกัน

ถ้าอำนาจวาสนาที่เขาได้สร้างคุณงามความดีของเขา มา ทำไมเขาเกิดขึ้นมาคาบซ้อนเงินซ้อนทอง มันมีความสุขแท้วะ ใจของเราเกิดมาเกือบตาย

มันก็วาสนาของเขา แต่เวลาเกิดมาแล้ว จะคาบซ้อนเงินซ้อนทองหรือคนทุกข์คนจน ถ้าฉลาด เขาบริหารอารมณ์ของเขา โดยปัญญาอบรมสมาธิไป เขาก็วางความยึดมั่นถือมั่นในใจของเขาได้ นี่เป็นสัมมาสมาธิ นี่เป็นสากล เป็นคนที่สามารถแสวงหาได้เหมือนกัน

แต่แสวงหามาได้ด้วยความทุกข์ยาก คือคนปฏิบัติยาก รู้ยาก แสวงหาด้วยความสะดวกของเขา คือการปฏิบัติง่าย รู้ง่าย บางคนปฏิบัติง่ายเขาก็รู้ง่าย เขาทำได้ของเขาจริงๆ แต่สัมมาสมาธิมันก็อยู่ใต้กฎของอนิจจัง คือมันก็แปรปรวนตลอดเวลา สรรพสิ่งในโลกนี้เป็นอนิจจังทั้งสิ้น เราก็แสวงหาความดี ความดีของเราเพื่อประโยชน์กับเราไป

นี่จะย้อนกลับมา ว่านี่นั่งพุทโธๆ แล้วมันมองไปที่ท่อนแขน ท่อนแขนนี้มันไม่ใช่เรา

มันก็เป็นความรู้สึกหนึ่ง มันก็ไม่แปลกและไม่เสียหาย แต่เราต่างหากงงไป เราต่างหาก “ทำไมมันไม่ใช่ของเรา ถ้ามองลงไปหัวเข่ามันเป็นของเรา”

ใจเราก็เลยสับสนไป

ความคิดมันเร็วกว่าแสง ความคิด ความรู้สึกแต่ละอารมณ์ แต่ละปัจจุบันอันหนึ่ง แต่พอมันเคลื่อนไป มันความคิดต่อเนื่องไป มันก็เลย แล้วไม่ยอมวางอารมณ์นั้นไป ไม่ยอมวางอารมณ์ว่าท่อนแขนไม่ใช่เราไป ก็เลยจับว่าท่อนแขนไม่ใช่เรา กับที่หัวเข่าเป็นเรา หรือสรรพสิ่งเป็นเรา มันขัดแย้งกัน แล้วเราก็งง แล้วก็ว่า “หลงพ้อ นั่นมันคืออะไร”

ความรู้สึกหนึ่งเกิดขึ้น ความรู้สึกหนึ่งก็ดับไปแล้ว แต่ความรู้สึกปัจจุบันนี้ งงๆ อยู่

เราก็วางให้หมด เป็นเรื่องธรรมดา เป็นเรื่องธรรมดา แล้วฝึกหัดของเราบ่อยๆ ครั้งเข้าเหมือนกับคนที่เขาออกกำลังกาย เขาออกกำลังกายทุกวันๆ สุขภาพร่างกายเขาแข็งแรง

ใจเราก็ออกกำลังกายทางจิต เราก็ฝึกหัดภาวนา ถ้าจิตใจของเราเข้มแข็ง แข็งแรงขึ้น มันก็จะเข้าใจเรื่องนี้ ใจ! ภูไม่น่าถามหลงพ้อเลย ขายี่หน้า

เวลามันรู้แล้วนะ มันเป็นเรื่องธรรมดา

แต่ตอนนี้มันสงสัยไง ถามหลวงพ่อก่อน แล้วยังบอกอีกนะ หลวงพ่อ เทียบเคียงเมื่อหลายปีก่อนมันก็เป็นแบบนี้

แสดงว่าเรามีจิตมีนิสัย เรามีจิตมีนิสัยระหว่างธรรมะไง

เราเกิดมาเป็นโลกๆ เราต้องมีการศึกษา เราต้องมีปัญญา เราต้องมีเท่าทันกับสังคม เราจะสามารถอยู่กับสังคมได้ด้วยไม่เป็นเหยื่อของเขา เราต้องรู้จักสังคม รู้จักหมู่คณะ รู้จักต่างๆ เพื่อดำรงชีวิตนี้ให้ราบรื่น

นี่เหมือนกัน พอเวลาอยู่ในสังคมแล้ว สังคมมันก็เกิดมาชั่วชีวิตหนึ่งใช่ไหม เราเกิดเป็นมนุษย์ เกิดมาพบพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาท่านสอนถึงอริยสัจ สัจจะความจริง ถ้าเราฝึกหัดปฏิบัติ อย่างน้อยมันก็เป็นจิตเป็นนิสัย

ถ้ามันมีจิตนิสัยขึ้นมา มันก็แบบที่ว่าเรามีความรู้สึกที่เห็นนุ่นเห็นนี่ มันมีจิต มันมีนิสัย มันมีวาสนาของมัน มีข้อมูลเดิมในหัวใจ แล้วมันโผล่ขึ้นมาไง แล้วเราก็ได้สวยอย่างนี้

แต่มันสวยขึ้นมา มันรับรู้แล้วมันงงๆ นี่

มันเป็นเรื่องของอดีตอนาคต สิ่งที่ผ่านมาไปแล้วมันเป็นอดีตไปแล้ว อดีตที่เราได้สัมผัสสิ่งใดที่ดึงดูดขึ้นมา มันก็เป็นประสบการณ์กับความรู้สึกของเรา อนาคตมันยังไม่ได้มา อนาคตมันจะสุข มันจะทุกข์ มันก็อยู่ที่ปัจจุบันที่เราทำคุณงามความดีของเรา

เพราะเราเป็นมนุษย์ เราเกิดมาพบพระพุทธศาสนา เราถึงมาฝึกหัดประพฤติปฏิบัติให้มีสัจจะความจริงในหัวใจเราบ้าง แล้วพอฝึกหัดแล้วมันจะมีสิ่งใดเกิดขึ้น เกิดขึ้นก็รับรู้ไว้ แล้วก็วาง จะมีความเกิดขึ้นที่ดีๆ ที่ลึกซึ้งกว่านี้อีกมากมาย

ความรู้สึก การรับรู้สิ่งนี้มันเป็นแค่ผิวเผิน เป็นแค่เปลือกห่อหุ้มภายนอก เรายังไม่ต้องไปยึดมันถือนมันอย่างนี้ ถ้ายึดมันถือนมัน เราจะเข้าไปที่ละเอียดๆ ขึ้นไปไม่ได้เลย

เราปล่อยเราวางซะ มันเป็นเรื่องอดีต เราก็เพียงแค่เก็บข้อมูลไว้เป็นประสบการณ์เท่านั้น แล้วฝึกหัดไปข้างหน้า สิ่งที่ผ่านมาแล้วปล่อยให้มันผ่านไป แต่เราตั้งสติของเรา แล้วฝึกหัดของเราให้มันถูกต้องชอบธรรม

ความถูกต้องชอบธรรมอันนั้นต่างหากสำคัญ เพราะความถูกต้องชอบธรรมมันเป็นธรรม

อันนี้มันเป็นความถูกต้องชอบธรรมโดยอารมณ์ โดยความรู้สึกรู้สึก โดยวาสนา โดยการเกิด เป็นมนุษย์แค้อยู่ปี พอมันมีบุญกุศลไปเกิดเป็นเทวดา เป็นอินทร์ เป็นพรหม อายุขัยมากกว่านี้ เวลาเกิดแต่ภพหนึ่งชาติหนึ่ง อายุขัยเท่าไร อยู่ในสภาพอย่างใด มิติไหน อาหารประเภทใด

อาหาร ๔ กวฬิงการอาหาร อาหารมนุษย์ อาหารของสัตว์เดรัจฉาน วิญญูณอาหาร อาหารเทวดา อินทร์ พรหม วิญญูณอาหารคือทิพย์สิ่งที่ทำมา ผัสสาหาร อาหารของพรหม มโน สัญเจตนาหาร

มโนวิญญาณปิ นิพฺพินฺหติ มโนสมฺมุสฺเสปิ นิพฺพินฺหติ

มโน มโนที่ทิ้งมันไปแล้ว มันก็เป็นส่วนหนึ่งที่คอยสื่อสารกับวิญญูะ นี่ผลของการปฏิบัติ รู้แจ้งแทงตลอด ไม่มีสิ่งใดๆ คาใจเลย

อันนี้แค่แขนไม่ใช่เรา ท่อนแขนเนาะ เราจะบอกว่า สิ่งที่เกิดขึ้น มันเกิดเพราะอะไรคะ ทำไมคนอื่นเขาไม่เห็นเหมือนเราจะคะ ทำไมเราเห็นของเราคนเดียวเจ้าคะ

ก็เอ็งสร้างมาแบบนี้ไง ร่องสมองเป็นแบบนี้ จิตมันรับรู้แบบนี้ จิตรับรู้แบบนี้แล้วยังสงสัยความรู้ของต่อนอีกทำไม ความรับรู้ก็เป็นการรับรู้ระหว่างผลกระทบ ผัสสะ แล้วก็ผ่านไป แล้วแต่ความสงสัย ความลังเล ความสงสัย เป็นกิเลสตัดทอนความทะยานอยาก แล้วไ้ความลังเล ความสงสัยเป็นเชื้อให้เราชวนขวาย ให้เราแสวงหา ให้เราหัวปั่นอยู่เนือง แล้วถ้าเราวาง จบ

วางได้อย่างไร ก็มันสงสัย

ก็มันสงสัยไง แต่ถ้าปฏิบัติต่อเนื่องไปมันรู้ชัดเจขึ้น ู้! ปลายอ้อปลายแถม ไม่น่าสงสัยเลย

แต่ก็สงสัยตอนนี้อย่างไร

เวลาวงผู้ปฏิบัติหยาบ กลาง ละเอียด ละเอียดสุด เขารู้เลยว่าจิตใจของใครอยู่ในขั้นภูมิ อย่างไร นี่ขั้นภูมิของจิต จิตข้ามภูมิปุณฺณ กัลยาณชน โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกิทาคา มิมรรค สกิทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล มรรค ๔ ผล ๔

นิพพานอยู่ไหน นิพพาน ๑ ไม่ใช่บุคคล ๔ คู่นี้ นิพพาน ๑ พันไป อัตตาและอนัตตา อรูปธรรม
ถ้ามันเป็นความชัดเจนอย่างนั้นจะไม่สงสัยใดๆ ทั้งสิ้น เอวัง